

**ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ, ПЕРЕВОД
И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕКСТА
В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ**

УДК 82.09

**ТРАДЫЦЫЙНАЕ І НАВАТАРСКАЕ ВА ЁЗНАЎЛЕННІ
ПАДЗЕЙ ВАЙНЫ Ё АПОВЕСЦЯХ А. КУЛАКОЎСКАГА І
А. САВІЦКАГА 1980–х гг.**

*Багарадава Таццяна Робертаўна
аспірантка кафедры гісторыі беларускай літаратуры БДУ
Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт
Полацк, Рэспубліка Беларусь*

**THE TRADITIONAL AND INNOVATIVE IN THE
RECONSTRUCTION OF THE WAR EVENTS IN A.
KULAKOUSKY'S AND A. SAVITSKY'S STORIES OF THE
1980s.**

*Baharadava Tattsyana Robertauna
Post-graduate student of the Department of history of Belarusian
literature, Belarusian State University
Polotsk State University
Polack, Republic of Belarus*

Анатацыя: У артыкуле разглядаюцца традыцыйныя і наватарскія формы ўзнаўлення ваеннага кантэксту ў абноўленым літаратурным дыскурсе беларускай ваеннай прозы на прыкладзе аповесці А. Кулакоўскага і А. Савіцкага 1980–х гг. Вызначаецца новы ўнёсак пісьменнікаў у айчынную традыцыю спосабаў адлюстравання і асэнсавання ваеннай рэчаіснасці ў мастацкай прозе.

Abstract: The paper deals with traditional and innovative forms of the reproduction of the military context in the updated literary discourse of the Belarusian military prose by the example of the 1980s stories by A. Savitsky and A. Kulakousky. The author has analyzed the writers' contribution to the national tradition of the ways of reflection and perception of the war reality in the fictional prose.

Ключавыя словы: быццё; прыём кантрасту; дэталізацыя; унутраны маналог; псіхалагічны аналіз.

Keywords: existence; method of contrast; detailing; internal monologue; psychological analysis.

Напрыканцы XX – пачатку XXI стст. у мастацкай літаратуры ўзрасла цікавасць да разнастайных форм і праяў чалавечага быцця. Айчынная ваенная аповесць адлюстравала праблемы чалавека са-вецкіх 1940–х гг. глыбока і рознабакова. Беларускія пісьменнікі–франтавікі, кожны – у адпаведнасці са сваім светапоглядам, узнавілі падзеі другой сусветнай (Вялікай Айчыннай) вайны, дадаўшы да яе аб’ектыўнага паказу элементы аўтабіяграфізму.

Творчасць Аляксея Кулакоўскага (1913 – 1986, падчас вайны быў камандзірам спачатку ўзвода, потым роты Сталінградскага і Украінскага франтоў) таксама звязана з гістарычным часам і бягучым жыццём. Эвалюцыя ў мастацкай спадчыне пісьменніка назіраецца ў адыходзе ад павярхоўнага адлюстравання рэчаіснасці, характэрнага для паваянных гадоў, і імкненні да аб’ектыўнага ўспрымання падзей мінулай вайны. А. Кулакоўскі, першае апавяданне якога было надрукавана ў 1945 г., звярнуўся да ваеннай тэмы ў жанры аповесці праз даволі працяглы адрэзак часу, што таксама характарызуе своеасаблівы генезіс творчай думкі мастака, які пазбавіў творы ранейшай схематычнасці. Аповесці «Белы Сокал» (1981), «Хлеббарэз» (1983), «Маршрут ад Клічава» (1983) адлюстроўваюць вядомы кантраст мірнай пары і ваенных гадоў, але на першым плане тут – праўда не столькі савецкага народа–пераможцы, колькі драматычны лёс асобнага чалавека.

Мастацкую спадчыну Алеся Савіцкага (1924 – 2015, у мінулым партызана, а з 1944 г. – салдата, які ўдзельнічаў у вызваленні Літвы, Польшчы, Берліна) можна назваць своеасаблівым летапісам падзей мінулай вайны. Па словах Т. Шамякінай, якая высока ацэньвае ў сваіх публікацыях каштоўнасця арыенціры мінулых часоў [5], «творчы лёс А. Савіцкага – гэта пастаяннае супраціўленне энтрапіі – усеагульнай дэградацыі і распаду: элементам хаосу і ўпадку ён імкнецца супрацьпаставіць святло народных каштоўнасцей, гармонію прыроды і чалавечых адносін» [4, с. 288]. У ракурсе адлюстравання А. Савіцкага знаходзілася ваеннае і пасляваеннае жыццё Беларусі, убачанае са-вецкім ветэранам. Пісьменнік у творчасці кіраваўся катэгарычным імператывам: думаў пра тое, якім павінен быць чалавек, падкрэсліваў неабходнасць асобы працаваць над сабой. Акрамя таго, пункт погляду А. Савіцкага на паняцце чалавечай свабоды быў кантэкстуальна зразумелы і ўпісваўся ў мінулую эпоху. Т. Шамякіна сцвярджала: «<...> Паняцце свабоды не стала вызначальнай каштоўнасцю ў старэйшай пляяды пісьменнікаў (акрамя В. Быкава). Самае каштоўнае ў пакален-ня ветэранаў – імкненне да духоўнага прарыву» [4, с. 296–297].

Дамінаванне прыёма кантрасту ў творах А. Кулакоўскага дазваляе дэтэрмінаваць калізіі рэчаіснасці. Рамантызацыя мірнага жыцця і трагедыі пачатак ваеннай сітуацыі палярызуе, ствараючы мастацкі кантэкст твораў. У апавесці «Белы Сокал» трагізм сітуацыі падкрэсліваецца наяўнасцю двух несумяшчальных пачаткаў: ваеннага і мірнага, прычым аўтар наўмысна сутыкае іх (боты салдат і ногі жанчыны ў цягнуці; разгалістая бяроза ў гаі і крумкач у яе голлі; млын, які разнесла снарадам, і ходзікі на сцяне; стажок з сенам і міна, што забівае сувязнога Толю). У творы «Маршрут ад Клічава» палярныя кантэксты хутка змяняюцца, утвараючы своеасаблівы кантраст: напрыклад, пасля жорсткага паветранага бою лётчыкі прыходзяць у сталовую, дзе пануе мірнае жыццё. У апавесцях А. Кулакоўскага перыяду 1980–х гг. заўважаецца зварот да апісання падзейнай канвы, мастацкай сітуацыі, дэталю і дакладных штрыхоў. Такім чынам адбываецца асэнсаванне быцця, ствараецца ўражанне аб'ектыўнасці. Адзначым, што ў пачатку творчасці пісьменнік, надаючы ўвагу мастацкай дэталі, не заўсёды мог стварыць цэласны малюнак рэчаіснасці. А. Адамовіч заўважаў пра прозу А. Кулакоўскага: «<...> Перад чытачамі – мноства праўдзівых падрабязнасцей, але няма адной закончанай карціны жыцця» [1, с. 177].

Сацыяльны і маральна-этычны аспекты, паказу якіх на ранніх этапах творчасці А. Кулакоўскі надаваў пераважную ўвагу, у перыяд 1980–х гг. адыходзяць на другі план. Адбываецца эвалюцыя мастацкай манеры празаіка на карысць адлюстравання цэласнай жыццёвай сітуацыі. Дэталізацыя з самакаштоўнай робіцца сродкам, неабходным для руху сюжэта, арганічным каталізатарам дзеяння, элементам стварэння побытавага малюнку. Так, у апавесці «Хлеббарэз» пісьменнік надае ўвагу адлюстраванню побыту вайскоўцаў, штодзённаму жыццю шараговага салдата падчас ваенных дзеянняў. Апісанне знаходжання ў шпіталі Васіля Антошына з твора «Маршрут ад Клічава» суправаджаецца падрабязнасцямі паўсядзённага побыту: размовамі пра ўрачоў, аперацыі, перавязкі, лекі. Такім чынам малюецца рэальнае жыццё на вайне, якое выразна ўяўляецца чытачу, нібы пераносячы яго ў тыя абставіны і выклікаючы глыбокае суперажыванне.

Ужо з сярэдзіны 1960–х гг. пісьменнікі-ветэраны атрымалі магчымасць вальней, чым у папярэдняю эпоху, звярнуцца да ўласнага ваеннага вопыту. Аднак у прозе А. Савіцкага не адбылося канцэптuallyных змен, кардынальных пераацэнак эстэтыкі ваеннай прозы 1940–х гг. Партызанскае мінулае А. Савіцкага ўвасобілася ў апавесці «Белая знічка» (1984), якая працягвае традыцыю адлюстравання народных характараў у гады ваенных дзеянняў. Спалучэнне палярных па ўзросце персанажаў – дзед Ахрэма і падлетка Міхася – упісваецца ў мастацкі шэраг герояў, створаных папярэдняй айчыннай літаратурай. У

аповесці «Белая знічка» аўтар традыцыйна паказаў хуткае сталенне дзяцей і падлеткаў ва ўмовах ваеннай рэальнасці, пачуццё таварыскасці ў крытычных сітуацыях: *«Ты чаго хлопца муштруеш? Прысягу ён яшчэ не прымаў»*. *«Прысяга павінна быць у сэрцы. Без гэтага няма чаго ў атрад ісці!»* [3, с. 7]. Адлюстраванне пісьменнікам прыроды подзвігу падначальваецца традыцыі рамантызацыі з увядзеннем элементаў прыгоды, гульні: – *Пашице мяне ў разведку, – напросіў Міхась*. *<...> – Зірну, што там наперадзе. І адразу ж – назад. Куляю!* [3, с. 76]. Сімвалічнай з’яўляецца смерць сталага чалавека, які гіне, даруючы жыццё прадстаўніку маладога пакалення. Момант смерці старога партызана адлюстраваны аўтарам з акцэнтам на цынізме ворага: *Граната ў роце забітага падобна на тоўстую рудую дулю, якую Ахрэм быццам сіліца праглынуць* [3, с. 112]. Юнак Міхась рэфлексійна таксама выбірае ўласную смерць дзеля выратавання партызанскага атрада.

Разам з тым, у прозе А. Савіцкага ў другой палове 1980–х і ў 1990–я гг. з’явіліся і новыя акцэнты, калі эстэтычны дыяпазон познесавецкай і навейшай літаратуры рэзка пашырыўся, што было звязана ў першую чаргу з распадам СССР, са зменай дзяржаўнага статусу Беларусі. Усе пісьменнікі перажывалі глыбокую светапоглядную трасфармацыю. Каштоўнасныя арыентацыі А. Савіцкага, паўторымся, істотна не змяніліся, але майстэрства празаіка паглыбілася, драматызавалася. Момант паказу А. Савіцкім трагічнай прыроды вайны праз выказванне сталага чалавека Ахрэма эвалюцыйны па сутнасці: *Вайна – таксама праца. Крывая праца: у ёй усё крывёю вызначаецца* [3, с. 53]. Прыём кантрасту дапамагае выявіць трагізм сітуацыі: зорка ў небе і падобныя па форме плешкі на ботах нямецкіх салдат; смяротны стрэл і ўвасабленне белай знічкі, якая нібы падае над ногі Міхасю.

У аповесці А. Кулакоўскага «Белы Сокал» даваеннае і ваеннае жыццё, а таксама апісанне актуальнай сітуацыі знітавання, выцякаюць адно з другога, з’яўляючыся лагічным і цэласным мастацкім пластом. Апісанне падзей вайны падаецца псіхалагічна і дакладна. Унутраны маналог, паказваючы псіхалогію героя і яго стан, раскрывае таксама і сацыяльны план у аповесці. Менавіта праз унутраны маналогі асэнсоўваюцца ўчынкі іншых людзей і дзеянні ворага: *А можа, гэта сястра родная?.. <...> А можа, нават маці?.. На гэта нішто не наводзіла, але хіба не магло так здарыцца і з матуляю?..* [2, с. 37]. Твор «Хлебарэз» звязвае побытавыя малюнкi пераважна з вайскавай рэальнасцю: пісьменнік у дэталях апісвае амаль кожны этап жыцця галоўнага героя – старшага сяржанта Чаротнага – падчас знаходжання ў запасным палку пасля ранення. Паглыбленне ў праўду характараў, якое звязваецца ў цэласны малюнак, сведчыць пра ўдасканаленне стылю А. Кулакоўскага. Сведчаннем творчай эвалюцыі

А. Кулакоўскага стаў відавочны адыход ад схематычнага паказу надзённых падзей. Пісьменнік звяртаецца да перажытага калісьці і стварае праўдзівыя цэласныя малюнкi.

Для творчай манеры А. Савіцкага характэрна стварэнне паралельнага мастацкага свету з сістэмай пытанняў, адказ на якія заключаецца ў выкарыстаных вобразах, дэталях, выяўленчых сродках. Мастацкую навізну ва ўмовах свайго часу мела аўтарская форма ўвасаблення моманту смерці персанажа і адыходу душы ў нябыт: логіка аповеду вымагала выкарыстання прычынна–выніковых сувязей, шматлікіх трагічных калізій. Якасна новым стаў падыход пісьменніка да разгляду псіхалогіі чалавека, паказу характару і разваг героя. Ракурсы разгляду чалавечай душы не зводзіліся да канцэнтрацыі ў межах плыні свядомасці і самапаглыблення, а ўпісваліся ў агульнанародную сістэму каардынат, і ў гэтым сэнсе працягвалі традыцыю паглыбленага псіхалагічнага аналізу, распачатую І. Мележам, І. Шамякіным, І. Чыгрынавым і І. Пташнікавым. Як вынік, у полі зроку аповесці «Белая знічка» знаходзіліся розныя праявы: ваеннае каханне Міхася, узаемадачынненні хлопца з іншымі людзьмі, здольнасць чалавека да здзяйснення гераічных учынкаў. Захоўваючы прыняты папярэдній літаратурай вектар паказу ваеннай рэчаіснасці, пісьменнік эвалюцыйна пайшоў далей у разглядзе псіхалогіі персанажа, шматаспектным вырашэнні праблемы чалавека на вайне. Шмат увагі А. Савіцкі надаваў апісанню побыту, дэталю штодзённага быцця партызан, што раскрывала характары людзей у экстрэмальных ваенных умовах. Па словах Т. Шамякінай, А. Савіцкі лічыў, што «лейтэнанцкая проза» («Быкава, Астаф’ева, Някрасава) не ва ўсім вызначае праўду пра вайну» [4, с. 312]. Светапоглядныя арыентацыі пісьменніка скіроўвалі яго на адлюстраванне гераізму падчас ваенных дзеянняў, традыцыйнае для савецкай літаратуры апісанне няскоранасці чалавека.

У прозе А. Кулакоўскага як беларускага празаіка ваенная праблематыка таксама прадказальна цесна знітавана з кантэкстам мясцовага побыту. Адлюстраванне сацыяльнага ў аповесцях А. Кулакоўскага знаходзіць увасабленне праз стаўленне герояў твора да падзей і акаляючай рэчаіснасці, раскрываецца ва ўнутраных маналогам або дыялогах: паказваюцца хібы бюракратычнай сістэмы, тупіковае становішча калгасаў, недасканаласць вайсковага ладу, сітуацыя на фронце, жорсткія адносіны камандзіраў да падначаленых. Узмацненне пафасу праўдзівасці ў гаворцы пра малое і вялікае – вось кірунак той эвалюцыі пісьменніка, што выявілася ў яго аповесцях позніх часоў творчасці.

Прыём рэтраспекцыі спрыяе дынаміцы сюжэта, змене малюнкаў і сцэн. Трэба адзначыць эвалюцыю А. Кулакоўскага і ў авалоданні законамі празаічных жанраў. Глыбей і натуральней пісьменніку ўдалося

раскрыць жыццёвыя калізіі ў апавяданнях і аповесцях. Эвалюцыя мастака ў раскрыцці творчага «я» выяўляецца менавіта ў выпадках, калі аўтарскае абагульненне не навязваецца і не паскараецца, а вынікае паступова з побытавых дэталей, падтэксту, паўтораў, намёкаў. Аповесці «Белы Сокал», «Хлеббарэз», «Маршрут ад Клічава» былі напісаны напрыканцы жыццёвага шляху пісьменніка і адлюстроўваюць эвалюцыю яго апавядальнай манеры найбольш поўна, у сувязях з успамінамі пра перажытае. А. Кулакоўскі – адзін з тых пісьменнікаў, чыя творчасць, убіраючы ў сябе біяграфічныя звесткі, эвалюцыянавала ад апісальнасці і схематычнасці ў напрамку разбурэння афіцыёзу, догмаў і стэрэатыпаў.

Такім чынам, увага да ваеннай тэмы, пранесеная праз усё жыццё, імкненне да канкрэтнага, поўнага побытавых дэталей, адлюстравання чалавека, вымушанага ваяваць, развіццё традыцый псіхалагічнага аналізу ў прозе, – вось рысы, якія можна назваць традыцыйнымі ў аповесцях 1980–х гг. А. Кулакоўскага і А. Савіцкага. Наватарства ж абодвух аўтараў у аповесцях названага перыяду вызначаецца стаўленнем праяікаў да тых магчымасцяў, якія далі айчыннай літаратуры часы позняга СССР: А. Кулакоўскі ізноў звярнуўся да перажытага, каб паўней расказаць пра трагічнае; А. Савіцкі – каб пацвердзіць сваю вернасць ідэалам 1940–х гг.

Спіс літаратуры

1. Адамовіч, А. Культура творчасці: літаратурна–крытычныя артыкулы / А. Адамовіч. – Мінск : ДВБ, 1959. – 237 с.
2. Кулакоўскі, А. Белы Сокал: Аповесці / А. Кулакоўскі. – Мінск : Юнацтва, 1985. – 303 с.
3. Савіцкі, А. Белая знічка: Аповесць. [Для ст. шк. узросту] / А. Савіцкі. – Мінск : Юнацтва, 1984. – 253 с.
4. Шамякіна, Т. Алесь Савіцкі / Т. Шамякіна // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. У 4 т. Т. 4, кн. 3 / У. В. Гніламёдаў [і інш.]; пад рэд. У. В. Гніламёдава, С. С. Лаўшука. 2–е выд. – Мінск : Беларуская навука, 2015. – С. 287–322.
5. Шамякіна, Т. Как жила элита при социализме / Т. Шамякина // Библиотека электронной литературы в формате fb2. – 2014. – Режим доступа: <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%A8/shamyakina-tatjana/kak-zhila-elita-pri-socializme>. – Дата доступа: 26.01.2019.